

УДК 378

Олена Чайка

ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ САМОСТІЙНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ У МЕТОДИЦІ ЛІТЕРАТУРИ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ

У статті робиться спроба ретроспективного аналізу постановки і розвитку проблеми творчої самостійності особистості у методичній літературі. Огляд наукових джерел свідчить, що методисти в усі часи звертали увагу на те, яким має бути вчитель, але єдиного наукового погляду на проблему розвитку базових якостей особистості студента-філолога, які б забезпечували його готовність до творчого викладання літератури в школі, немає. Відтак, проблема розвитку творчої самостійності майбутнього словесника не була предметом спеціальних досліджень, що дає можливість зробити висновок про її актуальність і необхідність подальшого дослідження.

Ключові слова: *творча самостійність, творча самостійна діяльність, якості особистості педагога, майбутній вчитель-словесник, вчені-методисти.*

Реформування національної системи вищої освіти, органічне входження України в європейський і світовий простір актуалізує одну із найважливіших проблем у гуманітарній сфері – проблему підготовки і професійного становлення вчителя-словесника, зокрема вчителя світової літератури. Особливого значення у цьому контексті набуває створення сприятливих умов для формування базових якостей особистості майбутнього фахівця, його творчої самореалізації й інтелектуально-культурного розвитку, що передбачено основними завданнями і напрямками Закону України «Про вищу освіту», державної програми «Освіта. Україна ХХІ століття», Національної доктрини розвитку освіти в Україні ХХІ століття, Концепції реформування гуманітарної освіти.

З урахуванням вимог Болонського процесу, поступового переходу системи освіти до компетентнісної парадигми, самостійна діяльність є домінуючою серед інших видів навчальної діяльності. У зв'язку з цим, одним із головних завдань на сучасному етапі розвитку вищої освіти є формування самостійності майбутнього спеціаліста, підвищення рівня його творчого потенціалу, що має забезпечити високу ефективність особистісного та професійного зростання студента.

Таким чином, перед вищою школою постає завдання розвивати творчу самостійність студента не лише як процес самостійного виконання творчих завдань, а й як одну з провідних якостей майбутнього фахівця.

Дослідження творчої самостійності особистості ведуться в різних напрямках. Ця проблема має міждисциплінарний характер, розглядається

як філософами, психологами, педагогами, так і методистами. Результатом роботи є значна кількість наукових розвідок, у яких поняття «творча самостійність» застосовується і висвітлюється у різних контекстах, що засвідчує значущість і пріоритетність піднятого питання. Теоретичний аналіз наукових джерел підтверджує, що науковому поняттю «творча самостійність» бракує усталеності. Причинами цього можуть бути складність і багатовимірність дефініції, а також різні наукові підходи до висвітлення її змісту.

Мета статті: зробити ретроспективний аналіз науково-методичної літератури, що дасть змогу простежити постановку і розкриття проблем самостійності, творчості, творчої самостійної діяльності, розвитку творчої особистості та формування творчих здібностей суб'єкта навчальної діяльності у методиці викладання літератури.

Дослідження проблеми розвитку творчої самостійності особистості в процесі навчання дає підстави визнати, що вона відносно нова в історії методики. Натомість вивченню проблеми творчої особистості, зокрібно вчителя-словесника, здавна належить чільне місце. Учені відзначають, що творчою особистістю вважається та людина, яка володіє високим рівнем знань, прагне до чогось нового, оригінального. Для такої людини творчість є необхідною умовою існування, а притаманні їй здібності є запорукою успішної творчої діяльності, яка неможлива без такої важливої якості особистості, як самостійність.

Перші спроби комплексного вирішення проблеми організації творчої діяльності на уроках літератури здійснюють педагоги-словесники ХІХ – початку ХХ століть. Так, у працях Ф. Буслаєва, В. Водовозова, В. Данилова, М. Корфа, В. Острогорського, М. Пирогова, В. Стоюніна, М. Соколова та ін. простежується розкриття цілої низки теоретико-практичних проблем методики викладання літератури, професійних умінь та готовності учителя до педагогічної діяльності. Проведений аналіз окремих робіт свідчить, що серед базових умінь учителя-словесника науковці виділяють і уміння майстерно використовувати самостійні творчі роботи учнів, але поняття «творчість», «самостійність» не отримують чіткого трактування у їхніх працях.

Так, М. Пирогов, висловлюючи власні переконання щодо методів і прийомів викладання, підкреслює важливість тих педагогічних прийомів та засобів при викладанні різних предметів, які сприяють «збудженню розумово самостійної діяльності учнів», розвитку їх сприйнятливості, уваги і самостійного судження [1, с. 566].

В. Данилов надає особливо великого значення в активному здобутті знань, збудженні творчого і критичного мислення, самодіяльності учнів методу літературної бесіди. Він наголошує, що літературна бесіда привчає школярів до самостійного викладу матеріалу, висловлення власних думок не тільки під час виконання усних видів роботи, а й у процесі написання творчих письмових робіт.

Особливий інтерес для нашого дослідження представляють методич-

ні рекомендації «Про викладання російської літератури» В. Стоюніна [2]. Науковець наголошує, що вчитель-словесник має бути зацікавленим у формуванні умінь учнів робити обов'язкові самостійні висновки на основі прочитаного твору у вигляді самостійних письмових робіт. Характер рекомендованих робіт пропонується творчий.

Видатний вітчизняний діяч у сфері народної освіти М. Корф у своїх працях підтримує важливість творчої самостійної роботи для розвитку мислення учнів, їхньої активності та самостійності. «Школа, в якій нема безперервної творчості, – мертвий організм; тільки викладач, що працює над собою, може вдихнути в нього життя...» [3, с. 122].

М. Соколов висуває ряд теоретичних ідей щодо процесу викладання літератури, наголошуючи зокрема на тому, що педагогічний процес має базуватися на самостійному, творчому засвоєнні суб'єктами навчання художніх творів. На думку науковця, в основі шкільного викладання має лежати активна переробка літературного матеріалу, творче відтворення отриманих знань і уявлень у письмових роботах.

Таким чином, на початок ХХ ст. передові вчені роблять перші кроки у вирішенні часткових питань порушеної проблеми. Проте дозволимо собі констатувати, що описані методичні вміння вчителя ще не знаходять системного практичного впровадження, а носять здебільшого змістово-теоретичний характер.

Значні зрушення у вітчизняній методиці викладання літератури відбуваються у 30–50-х роках ХХ ст. Серед науково-методичних джерел практично корисними для нашого дослідження є роботи таких учених-методистів, як О. Білецького, В. Голубкова, І. Плотнікова, М. Рибникової та інших. Аналіз методичного доробку зазначених авторів дає змогу виділити важливі й нині вміння вчителя-словесника: працювати з навчально-методичною літературою, раціонально і творчо користуватися методичними прийомами, проводити літературні експерименти над образами-персонажами, творчо поширювати художній текст, розробляти систему навчальних завдань, що ґрунтуються на характері самостійної діяльності учнів тощо.

Так, М. Рибникова основою умінь учителя-словесника вважає глибокі знання літератури і методики, які мають сприяти особистісному розвитку школяра. Вона звертає увагу на творчий характер методики, підкреслюючи важливість дослідницького методу вивчення літератури, який, на думку вченої, передбачає доступний для школярів самостійний розбір твору, багатогранність творчої праці вчителя і учнів, включає різні форми самодіяльності суб'єктів навчання.

Ідею відповідності літератури як навчального предмета загальним завданням середньої школи – розвивати в учнів самостійність, активність та ініціативність – висловлює В. Голубков. У власних методичних розробках вчений відстоює це твердження, наполягаючи на раціональному використанні вчителем літератури тих методів (лекційного, літературної бесіди і самостійної роботи учнів), які всебічно сприяють розвитку

самодіяльності суб'єктів навчальної діяльності, активізації їхнього мислення і творчої роботи над словом. Науковець переконливо і цілком обґрунтовано розглядає методику літератури як науку, яка «не тільки дає вчителю систему знань, а спонукає його до самостійних творчих пошуків» [3, с. 58].

У 60–80-х роках ХХ ст. інтерес до проблеми творчої самостійної діяльності помітно зростає. Аналіз методичних посібників, монографій і статей таких науковців, як Т. Бугайко, Ф. Бугайка, О. Бандури, Г. Беленького, Г. Гуковського, М. Кудряшова, О. Мазуркевича, О. Никифорової, В. Неділько, Є. Пасічника, З. Рез та інших дає змогу зробити висновок, що здобутки методичної науки спрямовуються на вчителя. Однак автори методичної літератури майже не розглядають питання формування необхідних і значущих умінь у процесі теоретично-практичної підготовки майбутніх учителів-словесників.

Більшість науковців цього періоду традиційно приділяють увагу розвитку усного і писемного зв'язного мовлення учнів, методичним аспектам написання творчих робіт, і значно менше – проблемі підготовки до їх написання, активізації уяви, образного і логічного мислення, здатності генерувати ідеї, комбінувати образи й поняття. Активно обговорюється питання змісту навчальної творчості, її значення у процесі вивчення літератури як шкільного предмета. Вчені-методисти доходять висновку, що творчі завдання сприяють підвищенню уваги до предмета, але не мають безпосереднього відношення до процесу навчання, тому не можуть використовуватися системно.

Так, Т. Бугайко і Ф. Бугайко у своїх працях акцентують увагу на проблемі творчого читання літератури в школі, відводячи особливу роль творчій уяві й залученню життєвих асоціацій до процесу художнього читання, а також обстоюють принцип творчої активності навчання, коли учень виступає в ролі діяльного учасника педагогічного процесу, а не зображається як пасивний об'єкт впливу вчителя. На основі цього принципу вони формують важливий висновок про те, що характерною рисою справжньої майстерності вчителя літератури є творча своєрідність, зокрема педагог, який пропонує учням виконання творчих робіт, має проявляти сформованість власних творчих умінь. Учені-методисти намагаються довести, що «вчитель словесності формується у вузі» і саме там необхідно створити всі умови для його професійного становлення. Вони зазначають, що поряд з літературознавчою, загальнопедагогічною та психологічною підготовкою майбутнього вчителя-словесника важливу роль відіграє також методична озброєність. «Знання стають силою тільки тоді, коли вони приведені в дію. Самих знань мало для майстра, йому потрібні ще вміння і навички» [4, с. 59].

З цією думкою беззаперечно погоджується В. Неділько: «У системі фахової підготовки студентів філологічних факультетів курс методики викладання літератури в середній школі посідає помітне місце поряд з курсами історії літератури, теорії літератури, педагогіки, психології,

методики викладання мови, а також педагогічною практикою всіх видів» [5, с. 9].

Ретроспективний аналіз літератури дозволяє констатувати, що вміння учителя-словесника вчені-методисти 60–80-х років ХХ ст. намагаються об'єднати в поняття методу. Серед основних методів вивчення літератури вони виділяють такі: виклад учителя (лекцію), літературну бесіду, самостійну роботу учнів.

Над розв'язанням проблеми удосконалення методів, форм і прийомів викладання літератури з метою активізації навчального процесу і пошуків методичної роботи послідовно й ефективно працює О. Мазуркевич. Він досліджує навчальний метод у невіддільній єдності з творчістю учителя-словесника і наполягає на творчому застосуванні методів, з урахуванням специфіки предмета як мистецтва слова.

Заслужують на увагу погляди Є. Пасічника щодо формування у майбутнього вчителя умінь постійно актуалізувати творчу активність учнів. Методист зауважує, що творчий підхід словесника до викладання літератури відкриває можливості для виявлення творчих здібностей, самостійності, індивідуальної свободи школярів.

На жаль, саме до творчої діяльності найменше підготовлені молоді спеціалісти. Як зазначає у посібнику «Розвивати дар творчості» Ю. Львова [6] у циклі педагогічних наук філологічних факультетів, у студентській практиці надзвичайно мало часу приділяється розвитку творчих шукань майбутніх вчителів-словесників. Це призводить до того, що молоді спеціалісти відчують себе безпорадними у проведенні різних видів нетрадиційних уроків, позакласної роботи тощо.

Про важливість високого рівня активності та самостійності студентів у процесі набуття спеціальності вчителя-словесника твердить у своїх методичних розвідках М. Качурин. Ці якості особистості, на його думку, допомагають об'єднати знання і вміння, отримані у вищій школі, у єдину цілісну систему, сприяють розвитку творчих нахилів і здібностей.

Разом із тим науковці-методисти у визначений нами період вивчають питання самостійної роботи учнів. Так, Т. Бугайко і Ф. Бугайко відводять самостійній роботі учнів на уроці літератури першочергову роль. Самостійність вони вбачають у тому, що «учні «приймають» поставлену вчителем проблему, зацікавлюються нею, охоче беруться за її розв'язання. По-друге, учні самі шукають шлях розв'язання проблеми (хоч учителеві він уже відомий)» [4, с. 78]. Методисти не оперують поняттям творчої самостійності, але допускають «вищі етапи опанування вмінням самостійної праці», на яких учні самі висувають проблему, над розв'язанням якої працюють без керівництва і сторонньої допомоги.

Аналогічні думки висловлює О. Мазуркевич. Учений-методист наголошує, що одним із найефективніших методів розвитку самостійного мислення, самовиявлення, творчості є «саме метод бесіди, коли на уроці створюється так звана дискусійна або проблемна ситуація» [3, с. 131].

Таким чином, учені-методисти зазначеного періоду розвитку мето-

дики вбачають покращення викладання літератури у вихованні самостійності та розвитку творчого потенціалу. Однак проблемі формування творчої самостійності особистості як передумови продуктивної діяльності увага не приділяється.

Огляд літературних джерел свідчить, що методисти в усі часи звертали увагу на те, яким має бути вчитель літератури, і водночас ігнорували питання змісту й обсягу психолого-педагогічних, методичних умінь і професійних компетентностей, які необхідно сформувати у майбутніх учителів-словесників у процесі фахової підготовки. Також немає єдиного науково обґрунтованого погляду методистів на проблему розвитку тих якостей особистості студента-філолога, які б забезпечували його готовність до творчого викладання світової літератури.

У результаті проведеного ретроспективного аналізу науково-методичних праць можна зробити висновок, що творча самостійність студента має на меті не створення матеріальних чи духовних цінностей, а передбачає його всебічну підготовку до майбутньої творчої професії, розвиток його професійних творчих здібностей та інтересів. А це, зокрема, спрямовує майбутнього спеціаліста на те, щоб у подальшій практичній діяльності підвищити ідейно-виховний рівень сучасного уроку світової літератури, створити оптимальні можливості на уроці для розвитку творчого потенціалу і самостійного мислення школярів.

Отже, проблема розвитку творчої самостійності майбутнього вчителя-словесника не була предметом спеціальних досліджень, а недостатня її розробленість дає можливість зробити висновок про актуальність і необхідність подальшого дослідження даного питання в умовах вивчення університетського курсу методики викладання світової літератури. Тож у перспективі вважаємо за необхідне створити методичну систему розвитку творчої самостійності студента-філолога у процесі фахової підготовки з урахуванням основних теоретичних положень, напрацьованих методичною наукою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пирогов Н. И. О методах преподавания (Циркуляр 1-й) / Н. И. Пирогов // Избранные педагогические сочинения. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1953. – С. 566.
2. Стоюнин В. Я. Избранные педагогические сочинения / В. Я. Стоюнин ; [сост. Г. Г. Савенок]. – М. : Педагогика, 1991. – 368 с.
3. Мазуркевич О. Р. Метод і творчість / О. Р. Мазуркевич. – К. : Рад. школа, 1973. – 254 с.
4. Бугайко Т. Ф. Майстерність учителя-словесника / Т. Ф. Бугайко, Ф. Ф. Бугайко. – К. : Рад. школа, 1963. – 188 с.
5. Неділько В. Я. Методика викладання української літератури в середній школі / В. Я. Неділько. – К. : Вища школа, 1978. – 248 с.
6. Львова Ю. Л. Развивать дар творчества / Ю. Л. Львова. – К. : Рад. шк., 1987. – 133 с.